

Handledning till Introduktionsskylten på Tidens Väg

Syfte och innehåll

Syftet med Tidens Väg som öppnades av Stockholms stad för allmänheten 2010 är att allmänheten ska få uppleva en bit levande historia i Igelbäckens Kulturresevat på Järvafältet. Med informationstavlor och pedagogiskt material får man tillgång till områdets spännande förflutna.

Bland annat får du veta mer om

- vattnets betydelse och hur landskapet såg ut efter senaste istiden
- hur folk bodde och levde och vilka djur man hade på gårdarna
- de fornlämningar du kan se i dagens landskap

Sträckning. Tidens Väg är en kultur-och naturstig på Järvafältet som sträcker sig från fältet söder om Akalla by till parkeringen söder om Granholmstoppen mot Hjulsta. Sammanlagt finns sex informationsskyltar längs den två kilometer långa vägen. Man kan välja att besöka alla eller bara någon eftersom det finns separata handledningar till varje skylt.

I varje ände av vägen finns en introduktionsskylt vilket gör att man kan starta antingen från Akallasidan eller från Hjulstasidan. Lättast tar man sig till startpunkterna från Akalla respektive Hjulsta tunnelbanehållplats. Följ skyltar mot Akalla by. Från Hjulstahållet får man ta sig över en provisorisk bro över E 18 till Järvafältet.

Vid varje skylt sitter en stolpe med en röd häst med en ryttare i metall. Tidens Väg följer en gammal väg förbi Hästa gård. Grusvägen är måttligt kuperad och möjlig att färdas på såväl till fots som på cykel eller med rullstol. Vid vissa stolpar föreslås att man gör en avstickare från vägen för att utforska närområdet.

I Akalla by, på Hästa gård och i restaurangen vid Granholmstoppen finns tillgång till fika och toaletter. Det finns möjlighet att parkera i anslutning till Akalla by och vid Granholmstoppens restaurang, vid frisbeebanans startdel.

Handledningen till Tidens Väg är upplagd så att varje skylt har en separat handledning som innehåller:

- **Fördjupning** av innehållet på skyltarna, tänkta att användas av lärarna
- **Tips på aktiviteter** för eleverna kring innehållet på skyltarna
- **Frågor** till skyltarna, som eleverna kan fundera över och försöka besvara
- **Svåra ord och begrepp** på skyltarna som eleverna kanske behöver få förklarade
- **Litteraturtips och nätadresser** där man kan hitta mer information

Fördjupning för lärare och tips på aktiviteter för elever längs vägen mellan informationsstolparna.

(Med reservation för ev. förändringar som kan ha skett efter det att materialet tagits fram)

Gårdarna på Järvafältet

På Järvafältet har det funnits gott om gårdar. Idag finns bara några få kvar som fortfarande är i bruk.

Akalla by med hus som är över 300 år gamla var bebott redan på bronsåldern. Man tror att det bott människor där i ca 6 000 år. Arkeologerna grävde där på 1970-talet och hittade många intressanta spår från förr. Här finns en offersten, en offerkälla och vikingagravar. Byn nämns första gången år 1323 då den kallades "Arkali". Man tror det betyder åkarlarnas by. Ån tror man syftade på Igelbäcken. Den första kartan över Akalla ritades redan år 1636. Det fanns tre gårdar i byn varav Storgården brukades av familjen Jansson fram till 1976. Idag är det en välbesökt 4H-gård med djur, en keramikverkstad och ett café.

Eggeby gård, som betyder "gården bland ekarna", var tidigare prästgård till Spånga kyrka. Den första kända bonden var Anund Svensson som levde här i mitten av 1400-talet. Vid Eggeby finns en runsten från vikingatiden. På den där det talas om en kvinna som låtit bygga en bro efter sin ende son Anund när han dog. Man tror att det funnits bebyggelse på kullen där Eggeby ligger ända sedan vikingatiden och namnet Anund har troligen gått i arv i många generationer. Dagens huvudbyggnad är från 1896 men hönshuset är från 1600-talet. Idag arrenderas gården av Järva Folkets Park som bedriver kultur-, uthyrnings- och caféversamhet. På gården ligger också Eggeby gårds naturskola som besöks av ca 7000 elever årligen.

Granby gård nämns första gången redan på 1200-talet. Gården var en donation från Vreta kloster och fungerade som kolosterträdgård under medeltiden. Granby är idag privatbostad.

Husby gård var från början ett torp under Akalla. De äldsta husen är från 1800-talet. Jordbruket lades ned 1959 och idag finns där ett café och en konsthall med möjlighet att hyra ateljé.

Hästa gårds anor går tillbaka till 1500-talet. Huvudbyggnaden är från 1800-talet. Sedan 1995 drivs gården som ett kravcertifierat ekologiskt jordbruk. På gården finns café och en gårdsbutik där man kan köpa ekologiska jordbruksprodukter, exempelvis ägg och kött.

Uppgift: Låt eleverna gruppvis besöka de olika gårdarna och med ord och kartor beskriva dem för varandra i skolan efteråt. Låt dem ta reda på mer om gårdarna på nätet.

Gärdesgårdar

Vad man ser och upplever längs Tidens Väg varierar förstås med årstiderna. Vissa saker är dock oberoende av årstiden. Till dem hör gärdesgården som omger delar av Akalla by i närheten av introduktionsskylten till Tidens Väg. Gärdesgården är ca 1100 meter lång och tillverkad av granstörar som är sammanbundna till ett staket. Störarna är snedsågade upptill för att regnvattnet ska rinna av och brända nedtill för att de inte ska ruttna, när de står nedkörda i marken. Slutet på hanken, den del som binder ihop störarna, skulle vara vänd utåt annars trodde man förr att korna skulle sina och sluta ge mjölk.

Granstörarna som är från Jämtland har vuxit långsamt så det är tätt mellan årsringarna. Därför är de hårdare än andra granstammar. Gärdesgårdar har troligen funnits i Sverige i minst 800 år. De användes för att stänga ute boskapen från områden man bodde eller odlade på.

Uppgift: Låt eleverna följa gärdesgården, studera hur den är gjord, räkna årsringarna i en stör och mäta hur lång gärdesgården är. Hur många störar har gått åt för att göra gärdesgården?

Den här delen av Järvafältet visar ett öppet landskap med odlade ytor som är varierat uppbrutna av åkerholmar. Holmarna ger möjlighet till en stor variation av växter och djur och anses så viktiga för den biologiska mångfalden att de har ett speciellt biotopskydd i miljöbalken. Bonden får t.ex. inte plöja så att han förstör åkerholmarna.

Uppgift: Låt eleverna studera en åkerholme och se hur många olika arter som finns där. Använd gärna bestämningsböcker för att artbestämma växterna och djuren. Rita en karta över åkerholmen och pricka in de olika arterna som eleverna hittat. Sammanställ och redovisa i skolan.

Enar

På vänster sida när du går från Akalla nära Igelbäcken finns en åkerholme med några stora gamla enar, *Juniperus communis*. Den som växer lite toppigt och har gröna och blå enbär är honplantan. Till höger om den står den större hanplantan

med sitt lite spretiga växtsätt. Enen är ju ett barrträd och det vi kallar bär är därför egentligen skenfrukter. Det tar tre år för enens bär att mogna. Första året blommar den, andra bildas ett grönt bär och först tredje året bildas det blåa bäret. Därför finns det alltid både omogna gröna och mogna blå bär på honplantan. Krossade enbär kan användas i matlagningen. De passar bra i en sås till viltkött. Ibland hittar man barr i enen som bildat något som liknar en liten grön klocka. Inuti klockan, som kallas kikbär, ligger en liten gallmyggas larver.

Torparna fick förr plocka stora mängder enbär till gården som torpet tillhörde. I ett torparkontrakt från 1853 framgår att torparen skulle lämna över trettio liter enbär varje år.

Av enbären tillverkade man enbärdricka som var en vanlig dryck för 1000 år sedan när vikingar levde på Järvafältet. Enens grenar är sega och användes för att tillverka pilbågar. På fälten jagade man bl.a. harar, ekorrar, fåglar och rådjur. Andra djur som fortfarande lever på Järvafältet är grävlingar och rävar.

Uppgift: Låt eleverna studera han- och honenar och smaka på de mogna blåa bären. Leta efter kikbär. Titta på gallmyggans larv.

Enen är ett av våra äldsta träd. Ta reda på hur gammal enen kan bli.

Låt eleverna lukta på en träbit från en. (OBS inte bryta av någon gren)

Slånbär och nypon

Längs Tidens Väg finns gott om vilda bärbuskar.

Slånbär *Prunus spinosa* bildar stora buskage med vita blommor runt åkerholmarna på våren. På hösten kan man plocka de mörkblå bären i de taggiga buskarna och göra en god saft. Bland slånbärsbuskens vassa taggar hittar smådjur och fåglar skydd mot fiender.

Man har hittat kärnor från slånbär i forngravar från 500-talet. Slånbuschen har under åren tillskrivits många övernaturliga krafter. På valborgsmässoatten tog man förr in slånbärskvistar för att mota bort trolldom.

Längs Tidens Väg finns gott om nyponrosor *Rosa canina*. På våren kan vi njuta av den vackra ljusröda nyponrosen, som efter binas besök i blomman förvandlas till goda röda nypon.

Nypon är rika på bl.a. C-vitamin och utmärkta att koka soppa eller te av. De kan också torkas och sparas för senare bruk efter det att man tagit bort de håriga fröna. Många fåglar äter av bären och sprider fröna genom sin spillning.

Uppgift: Låt eleverna studera och smaka på slånbar och nypon. Studera nyponens frön i förstoring. De kallas också ”klipulver”. Ta bort fröna eller kärnorna och koka soppa av bären.

Måla av en nyponros eller några nypon i akvarell.
Sitt stilla och studera en bärbuske en stund och anteckna vilka fåglar eller smådjur som besöker busken. Använd gärna kikare och en fågelbok.

Döda träd

På flera ställen längs vägen ser man döda träd. En del står fortfarande upp medan andra fallit till marken. De döda träden kallas ”torrakor” och är väldigt viktiga att bevara för att bibehålla den biologiska mångfalden.

I de döda träden lever mängder med olika arter av småkryp och deras larver. De blir viktig mat till många fågelarter. På Järvafältet kan vi bl.a. se hackspettar som gröngöling, större och mindre hackspett och spillkråka leta mat i torrakorna.

De gamla träden är också viktiga som boträd. De övergivna hackspettsbona utnyttjas ofta nästa säsong av en starfamilj. Med tiden växer ofta svampar, mossor och lavar på de gamla nedfallna träden. De hjälper till med förmultningen av trädet till jord.

Uppgift: Låt eleverna försiktigt undersöka en torraka utan att skada den och se vilka olika arter av småkryp de kan hitta. Använd en bestämningsbok och ta också reda på lite mer om djuren. Gör på samma sätt med olika arter av svampar, mossor och lavar.

Fåglar

Vid en vandring på Järvafältet längs Tidens Väg kan man se och höra mängder med olika fågelarter. I buskarna gömmer sig ofta pilfinkar och gråsparvar. På marken letar koltrastar efter dagmask bland löven, medan björktrasten hellre äter frukt och bär.

I träden och buskarna klänger talgoxar och blåmesar. Från trädens gröna lövverk hörs Sveriges vanligaste fåglar lövsångaren och bofinken eller

gulsparven som sitter och ”räknar till sju”. Vid de döda träden kan man kanske se en hackspett sitta och hacka eller komma flygande. Den har en karaktäristisk, vågformig flygbana. Man kan också se nötväckan och trädkryparen. Den kilar runt på trädstammen och letar mat under barken.

På fälten kan man se flockar med skrattmåsar eller duvor. Under sommaren kan man höra sånglärkan som drillar i skyn och se tornseglarna jaga myggor med öppna näbbar. Både sånglärkan och tornseglaren är sällsynta arter och därmed rödlistade. De trivs i det öppna landskapet och gynnas av det ekologiska jordbruket. På hösten kan man kanske också höra och se en ”plog” med gäss på flyttning över åkrarna.

Uppgift: Låt eleverna med hjälp av kikare och fågelbok studera och lära sig mer om olika fåglar längs Tidens Väg.

Låt eleverna få lära sig några vanliga fågelläten. Gulsparven är en bra nybörjarfågel med sitt karaktäristiska läte, som låter som om den räknar till sju. Besök Eggeby naturskola telefon 08-750 46 00 för att studera fåglar och lära in läten eller måla av uppstoppade fåglar i akvarell.

Spår efter istiden

På Järvafältet finns många spår efter istiden. Längs Tidens Väg mellan Igelbäcken och Hästa gård kan vi se s.k. de Geer-moräner. De består av block och stenar som inlandsisen lämnat efter sig för ca 10 000 år sedan och syns som avlånga kullar i landskapet.

Tidigare trodde man att de bildats av material som skjutits ihop vid isfronten. Numera anser man att de istället bildats i öppna sprickor vid botten under isen innanför iskanten i samband med s.k. isbergskalvning. Moränryggarna sträcker sig i väst-östlig riktning och kan vara ca 100 meter långa. De är ofta böjda och kan ha förgreningar.

Uppgift: Låt eleverna undersöka en de Geer-morän. Hur lång är den? Är den förgrenad. Undersök i vilka väderstreck den går med hjälp av en kompass. Vilka träd växer idag uppe på kullen? Använd en trädbestämningbok. Finns fler spår efter istiden längs Tidens Väg?

Studera istiden genom ett besök på Eggeby naturskola.

Frågor till introduktionsskyltarna för eleverna

Då

1. Hur tog man sig fram korta sträckor förr i tiden?
2. Hur tog man sig fram om man skulle färdas långt?
3. På vilka sätt kunde man ta sig fram på vattnet under olika årstider?
4. Vad är en runsten?
5. Vad brukade man berätta om på runstenarna?
6. I vilket land dog människorna som man berättar om på Hägerstalundsstenen?
7. Nämn tre namn som finns på runstenar på Järvafältet.
8. När bodde människorna som finns omtalade på Järvafältet?

Nu

1. Mellan vilka tre gårdar gick den väg som nu kallas "Tidens Väg"?
2. Hur lång är "Tidens Väg"?
3. Vad är ett kulturresevat?
4. De äldsta fornlämningarna som man hittat är från bronsåldern. När var det bronsålder i Sverige?
5. Hur länge tror man att gårdarna i närheten har legat på samma plats?
6. När blev Järvafältet militärt övningsområde?
7. När upphörde militärens närvaro?
8. Varför lades jordbruket ned på många gårdar på 1970-talet?
9. Nämn några gårdar som finns kvar.
10. Hur har Järvafältet fått sitt namn?
11. När omnämndes gårdsnamnet Järva första gången?
12. Vilken är den första gården du träffar på längs vägen när du går från Akalla gård längs "Tidens Väg"?

Svåra ord och begrepp

En *släde* är en vagn som har medar (en sorts skidor) i stället för hjul. Den dras ofta av hästar. Förr var det vanligt att man åkte med släde på vintern när det var snö.

Runstenar är stenar som restes för ca 1000 år sedan till minne av någon som dött eller något som hänt. På runstenarna ristade man in runskrift. På Järvafältet finns ganska gott om runstenar, bl.a på Eggeby gård, Hägerstalund och vid Spånga kyrka.

Ett *kulturresevat* är ett område där både kulturen och naturen skyddas av lagen så att det aldrig kan förstöras exempelvis med nybyggnation.

Lämningar är spår efter saker från förr.

Fornlämningar är spår efter saker från forntiden, dvs från människans invandring i Sverige till Kristus födelse, exempelvis från bronsåldern (1800-500 f.Kr.)

Litteraturtips och nätadresser

Upplysninger: Barbro Århem, Stockholms stadsmuseum
Telefon 08-508 315 66, e-post barbro.arhem@stockholm.se

”Exkursionsboken”, Karl-Erik Perhans, Liber förlag.

Information om Tidens Väg www.stockholm.se/tidensvag

Information om Järva Kilstråk www.stockholm.se/jarvakilen

Information om gårdarna på Järvafältet www.jarva.info

Information om Igelbäckens Kulturresevat
www.stockholm.se, sök Naturresevat i Stockholms stad

Eggeby gårds naturskola telefon 08-750 46 00
www.stockholm.se/eggebygardsfaltskolor